

Lewandowska, Stanisława

"Polska prasa konspiracyjna
1939-1945 : prasa powstania
warszawskiego 1944 : katalog",
Halina Nowosad-Łapatiew,
Władysław Mroczkowski,
[Warszawa] 1979

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 20/2, 115-120

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Halina Nowosad-Łapatiew, Władysław Mroczkowski, *Polska prasa konspiracyjna 1939—1945. Prasa powstania warszawskiego 1944. Katalog*, 1979, ss. 253.

Opublikowane przez Halinę Nowosad-Łapatiew i Władysława Mroczkowskiego zestawienie tytułów prasy tajnej i powstańczej lat 1939—1945, uwzględniające podstawowe informacje o poszczególnych z nich, jest kolejnym wydawnictwem katalogowym w Polsce. W odróżnieniu od dotychczasowych publikacji tego typu, przyjmujących za kryterium opracowania bądź to pisma związane z konkretnym ośrodkiem dyspozycji politycznej, określonym środowiskiem, bądź obejmujących swoim zasięgiem określony teren wydawania prasy konspiracyjnej, podstawę prezentowanej pracy stanowi zasób „największego w Polsce zbioru prasy konspiracyjnej i powstańczej”, znajdującego się w Centralnym Archiwum KC PZPR. Zamierzeniem Wydawców było umożliwienie badaczom „szybkiego dotarcia” do tego zasobu. A jest on imponujący. Centralne Archiwum KC PZPR od lat prowadzi systematyczną pracę nad uzupełnieniem zbiorów jego prasy. Ujawniają poszczególne tytuły — przypomnę — ustalenia badaczy problemu: Mieczysława Adamczyka¹, Konrada Ciechanowskiego², Leona Herzoga³, Zbigniewa J. Hirsza⁴, Jerzego Jarowieckiego⁵, Jana Kuci⁶, Jana Nowaka⁷, Antoniego Przygońskiego⁸, Zofii Sokół⁹, Marii Wiśniewskiej¹⁰,

¹ M. Adamczyk: 1) *Katalog prasy konspiracyjnej Ziemi Kieleckiej w latach 1939—1945*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 9: 1975, s. 143—199; 2) *Prasa konspiracyjna i działalność nielegalnych ośrodków wydawniczych na Ziemi Kieleckiej* (mpis pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Dziennikarskim UW).

² K. Ciechanowski, *Konspiracyjna prasa polska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939—1945*, „Zapiski Historyczne”, 1971, z. 4.

³ L. Herzog, *Gazety konspiracyjne uchwycone przez gestapo Radom w okresie od 15 października 1941*, „Biuletyn Informacyjny WIH”, 1968.

⁴ Zob. J. Hirsz: 1) *Lubelska prasa konspiracyjna 1939—1945*, Lublin 1968; 2) *Ludowa prasa konspiracyjna. Przedmiot i stan badań*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, t. 14: 1972; 3) *Terenowa prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*, Warszawa 1977.

⁵ J. Jarowiecki: 1) *Prasa podziemna w latach 1939—1945. Studia i szkice*, Kraków 1975; 2) *Prasa podziemna w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (dalej: RHCzP), t. 16: 1976, nr 2; 3) *Katalog krakowskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945*, Kraków 1978; 4) *Konspiracyjna prasa w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej 1939—1945*, Kraków 1980.

⁶ J. Kucia, *Zbiór tajnej prasy okupacyjnej w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie*, „Archeion”, 1971, s. 67—84.

⁷ J. Nowak, *Indeks prasy konspiracyjnej ruchu ludowego*, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 4: 1939—1945, Warszawa 1966, s. 561—581.

⁸ A. Przygoński, *Prasa konspiracyjna PPR. Zarys, Katalog, Życiorysy*, Warszawa 1966.

⁹ Z. Sokół, *Prasa konspiracyjna Rzeszowszczyzny w latach 1939—1945*, „RHCzP”, t. 14: 1974, z. 1.

¹⁰ M. Wiśniewska, *Prasa i wydawnictwa Szarych Szeregów* (mpis pracy doktorskiej obronionej w Instytucie Historii PAN).

Czesława Wycecha¹¹ i inne. W rezultacie spośród 1123 tytułów prasy konspiracyjnej, ujętych w *Centralnym katalogu polskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945*¹², w CA KC PZPR znalazły się 982 tytuły pism w *Centralnym katalogu* nie figurujących. Niektóre z nich zostawiły co prawda ślad w źródłach, uznawane były jednak za zaginionie¹³. Podobnie bogaty jest zbiór prasy powstańczej — ze 137 tytułów zarejestrowanych przez Władysława Bartoszewskiego¹⁴ w CA KC PZPR zgromadzono 111. Wydawcy nie ograniczyli się przy tym do zestawienia tytułów prezentowanych pism, lecz także — w ślad za *Centralnym katalogiem*, który stanowi niewątpliwie podstawę informacji — podjęli próbę związania ich z określonymi środowiskami wydawniczymi, a także (ale to już w odróżnieniu od *Centralnego katalogu*) z określonymi zespołami redakcyjnymi. Pomocna w tym była narosła od czasu wydania *Centralnego katalogu* literatura przedmiotu. Do sprawy tej wypadnie jeszcze powrócić.

Katalog składa się z dwóch części, z których pierwsza traktuje o prasie konspiracyjnej, druga — o powstańczej. Każde z uszeregowanych w układzie alfabetycznym haseł — pozycji katalogowych stanowi notę bibliograficzną zawierającą następujące elementy: tytuł i ewentualny podtytuł (opatrzone sygnaturą archiwalną), miejsce i okres ukazywania się, wydawcę i nazwisko redaktora, częstotliwość edycji, technikę wydawania i format, a także informację o posiadanych w ramach roczników numerach pisma. Każdy tytuł potraktowany jest w *Katalogu* jako oddzielna jednostka, z zaznaczeniem ewentualnej kontynuacji innego pisma. Niekiedy nota bibliograficzna została uzupełniona dodatkowymi informacjami o zmianach w podtytule, technice wykonania, formie etc.

Poszczególne elementy — z wyjątkiem tytułów i podtytułów pism — pochodzą od Wydawców.

Truizmem jest twierdzenie, iż konspiracyjność warunków wydawania pism podziemnych powodowała ich anonimowość, a także efemeryczność. W tej sytuacji ustalenie wielu istotnych dla charakterystyki poszczególnych tytułów pism elementów, jak m. in. miejsca wydawania, a zwłaszcza nazwisk redaktorów czy członków zespołów redagujących, nastęrcza badaczowi zrozumiałe trudności. Mimo to wypada z satysfakcją odnotować, iż Wydawcy osiągnęli znaczną precyzję w ustaleniu wielu nowych elementów, dokonali nadto korekty licznych błędów i usterek *Centralnego katalogu*, w ówczesnym stanie badań nieuniknionych. Oczywiście nie oznacza to bynajmniej, iżby wszystko zostało już zrobione. Szczególny charakter prasy konspiracyjnej wciąż jeszcze nie pozwala odpowiedzieć na wiele zgoła podstawowych pytań. Niemniej stan badań, choć wciąż jeszcze niezadowalający, pozwala — niektóre przynajmniej — informacje już dzisiaj uzupełnić, pogłębić ich zakres lub zweryfikować. Wiąże się z tym zasygnalizowana wyżej sprawa podstawy źródłowej *Katalogu*. Jest ona rozległa, ale niewystarczająca. Bliższe informacje istotne dla tematu można znaleźć co najmniej w czterech nie uwzględnionych przez Wydawców grupach źródeł, a mianowicie:

1. W dokumentacji polskich organizacji konspiracyjnych — sprawozdaniach, raportach, wykazach i opracowaniach na temat akcji informacyjno-propagandowej poszczególnych stronnictw i ugrupowań podziemnych, nie tylko w uwzględnionych

¹¹ C. Wycech, *Konspiracyjna prasa ludowa na tle podziemnej prasy polskiej*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, t. 13: 1971, s. 202—231.

¹² *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945*, oprac. L. Dobroszycki przy współudziale W. Kiedrzyńskiej, pod kierownictwem naukowym S. Płoskiego, Warszawa 1962.

¹³ L. Dobroszycki, *Zaginiona prasa konspiracyjna z lat 1939—1945*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej”, t. 7: 1963, s. 169—176.

¹⁴ W. Bartoszewski, *Publikacje powstańcze (Prasa — wydawnictwa zwarte — druki ulotne)*, [w:] W. Kiedrzyńska, *Powstanie warszawskie w książce i prasie. Poradnik bibliograficzny*, Warszawa 1972, s. 138—150.

przez Wydawców materiałów Departamentu Informacji Delegatury Rządu na Kraj, lecz także w aktach Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej ZWZ—AK i ogniw terenowych tej organizacji. Znaczenie tej dokumentacji podnosi fakt, że obok tytułów pism podaje się w niej często także przynależność organizacyjną, miejsce i częstotliwość wydawania poszczególnych tytułów prasy, wysokość jej nakładów etc.;

2. W aktach okupanta — administracyjnych, a zwłaszcza policyjnych oraz aktach poszczególnych dyspozytur powiatowych, aktach gestapo i żandarmerii, częściowo również sprawozdaniach okresowych poszczególnych starostów, a także szefów dystryktów;

3. W nie opublikowanych wspomnieniach i relacjach ustnych i pisemnych b. uczestników ruchu oporu, związanych z tajną prasą — wydawców, redaktorów, dziennikarzy, drukarzy¹⁵. Te przekazy osobiste okazują się wielce pomocne zwłaszcza jako instrument weryfikacji informacji zawartych w dokumentach, które bądź to ze względu na warunki ich powstania i przeznaczenia (np. dokumenty organizacji konspiracyjnych), bądź pochodzenia (jak dokumenty wytworzone przez okupanta, policję) mogą wprowadzić w błąd historyka. Przy opracowywaniu niektórych problemów związanych z prasą konspiracyjną posłużenie się wspomnieniami i relacjami pozwala na skonfrontowanie danych zawartych w dokumentacji archiwalnej, ich weryfikację, uzupełnienie, rozwinięcie bądź pogłębienie;

4. W opracowaniach z zakresu problematyki ruchu oporu, w dokumentach¹⁶, materiałach stanowiących plon sesji naukowych¹⁷, wspomnieniach opublikowanych w latach 1939—1945, wreszcie w artykułach ogłaszanych na łamach periodyków, nierzadko pióra m.in. organizatorów i redaktorów prasy podziemnej. W sytuacji, gdy ze zrozumiałych względów innego typu przekazy dokumentalne dotyczące tej problematyki przedstawiają się nader ubogo (brak jest archiwów redakcyjnych, a pisma podziemne są przeważnie zdekompletowane, często zachowały się jedynie pojedyncze egzemplarze, źródła zaś innej proveniencji są nieliczne), szczególnie ważne i interesujące źródło do dziejów prasy stanowią wspomnienia dziennikarzy¹⁸. Ich autorzy piszą m.in. na temat działalności redakcyjnej, wydawniczej i drukarskiej własnej oraz kolegów. Nierzadko jedynie dzięki ich pamięci można odtworzyć dzisiaj składy redakcji, ustalić nazwiska autorów artykułów, inspiracje ideologiczne, okoliczności ukazywania się, a także zawieszania czynności czasopism itp.

Uwzględnienie chociażby części tych materiałów pozwoliłoby Wydawcom poszerzyć zakres informacji o poszczególnych tytułach prasy o dalsze jej składniki, co niewątpliwie podniosłoby wartość użytkową *Katalogu*. Określając np. okres wydawania pisma należałoby bardziej konsekwentnie dążyć do ustalenia również danych o datach miesięcznych, nie tylko rocznych, które dominują w *Katalogu*, warto by też — tam, gdzie jest to możliwe — podawać daty wydania pierwszego i ostatniego numeru poszczególnych pism, spróbować również bliżej określić ich cechy zewnętrzne, jak np. emblematy, hasła podane w winiecie, objętość gazetki, a także cechy wewnętrzne, jak przede wszystkim charakter pisma wedle przyjętej ich klasyfikacji. Pozwoliłoby to również poszerzyć zakres informacji o dalsze nazwiska redaktorów i ważniejszych pracowników prasy. Oto — tytułem przykładu — nieco uzupełniają-

¹⁵ Pewną ich liczbę rejestruje *Centralny katalog relacji i wspomnień z lat 1939—1945*, t. 1: 1972, t. 2: 1974. Oprac. E. Duraczyński i S. Lewandowska.

¹⁶ M.in. *Źródła i materiały do dziejów ruchu oporu na Lubelszczyźnie (1939—1944)*, t. 1—4.

¹⁷ M.in. w materiałach sesji naukowej poświęconej ruchowi ludowemu na Lubelszczyźnie został opublikowany artykuł M. Tupalskiego o prasie konspiracyjnej na Podlasiu, [w:] *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie*, Warszawa 1964, s. 318—325.

¹⁸ *Wspomnienia dziennikarzy z okresu okupacji hitlerowskiej*, oprac. E. Rudziński, Warszawa 1970.

cych uwag szczegółowych na ten temat, informacji, które znalazły się w zachowanych przekazach źródłowych, pośrednich bądź bezpośrednich, i które mogą być przydatne w dalszej pracy nad tym bardzo dla badaczy użytecznym *Katalogiem*, ewentualnym jego drugim wydaniem, już nie tylko „do użytku wewnętrznego” i w związku z tym w znacznie wyższym aniżeli dotychczasowe 500 egzemplarzy nakładzie: poz. 3 — pismo „AR” było kontynuacją pisma „AK” (poz. 16 w *Katalogu*), wydawanego od listopada 1939 r. pod redakcją Haliny Seydowej przy współudziale Ewy Dreżepolskiej; poz. 6 — redaktorami „Agencji Prasowej” byli kolejno: Stanisław Tomaszewski, Zbigniew Kunicki, Tadeusz Zencykowski, Tadeusz Wardejn-Zagórski, Roman Goldman. Po powstaniu warszawskim „AP” ukazywała się w Krakowie; poz. 9 — „Agencja Prasowa Śląska, Zagłębia i Krakowa” wydawana była przy współudziale Stowarzyszenia Dziennikarzy Ziemi Zachodnich, m.in. przez Stanisława Ziembę i Bolesława Surówkę; poz. 17 — „Akcję” redagowali Kazimierz Zakrzewski i Jerzy Piotrowski; poz. 27 — „Barykadę” redagowali Jan Lech oraz bracia Jan i Stanisław Rosieńscy; poz. 50 — „Biuletyn Informacyjny” ukazywał się od listopada, a nie od września 1939 r.; poz. 51 — „Biul. Inf. Wyd. P” ukazywał się od 23 listopada 1941 r. Redagowali pismo kolejno: Stanisław Lenartowicz i Jan Janiczek; poz. 54 — to to samo pismo, redagowane w tym czasie przez Jana Janiczka (Bolesław to jego pseudonim); poz. 60 — „Biul. Inf. Małopolski” redagowali: Jerzy Sawajner, Władysław Pyciński, Alojzy Jaglarz, Edward Bulara; poz. 65 — „Biuletyn Kujawski” redagował Franciszek Jabłonka, nie Jabłoński; poz. 84 — „Biuletyn Wewnętrzny SOB” redagował Kazimierz Deresz; poz. 88 — „Biuletyn Żołnierski”, redaktorem był Tadeusz Garczyński; poz. 107 — „Chrobry Szlak” był wydawany w Kielcach pod red. Jana Golki; poz. 108 — „Co słyhać” redagowali Barbara Matus, Jan Rassa, Julian Kołodziej; poz. 122 — „Dekadę” OPW redagował F. Scibor; poz. 123 — redaktorem „Dekady” był Zbigniew Kempka (również „Sprawy Chłopskiej” — poz. 714); poz. 138 — „Drogę” redagował Teofil Bobrownicki; poz. 150 — „Dwa Dni” redagowali kolejno: Henryk Więckowski, potem Michał Wojewódzki; poz. 153 — „Dziennik Polski” redagował Marek Arczyński; poz. 162 — „Dzień” ukazywał się od 21 maja 1941; poz. 194 — „Głos Narodu” opatrzony był podtytułem „Organ Obozu Narodowego”; poz. 195 — „Głos Ojczyzny” redagowali: Władysław Mojkowski, S. Smoleński, J. Dobraczyński, S. Poznański; poz. 223 — „Gryf Pomorski” redagował m.in. Jan Bianga; poz. 231 — „Hejnał” ukazywał się od września do grudnia 1944; poz. 244 i poz. 245 to ten sam tytuł pisma. Wychodziło ono od października 1939, było redagowane przez Zygmunta Zarembe; poz. 266 — „Iskrę”, będącą kontynuacją pism „AK” i „AR”, redagował Józef Korab-Kamiński; poz. 287 — „Kadrę PN” redagowali kolejno Bogumił Chwist i Edmund Świdziński; poz. 323 — „Kronikę Radiową” redagował Józef Korcz przy współudziale Józefa Pernacha; poz. 337 — „Kurier Powszechny” wydawała Delegatura Rządu; poz. 351 — „Luźną Kartkę” redagował Zbyszek Bednorz; poz. 355 — „Małopolską Agencję Prasową” redagowali Stanisław Ziemia, Bolesław Surówka i Tadeusz Sroka; poz. 374 — „Monitor Informacyjny ZPN” wychodził od 3 października 1939. Redagowali go: Sebastian Chorzewski (do 1940 r.), Wacław Kubicz z udziałem Bogumiła Chwista, Eugeniusza Tołłoczko, Jadwigi Bohdziewicz; poz. 379 — „Myśl” wychodziła pod red. Zbigniewa Pokory i Hanny Olechnowicz, zaś poz. 382 — „Myśl i Życie Społeczno-Polityczne” kolejno pod redakcją: Haliny Nieniewskiej, Ireny Konarskiej i Antoniego Wieczorkiewicza; poz. 383 — „Myśl Młodych” redagowali Juliusz Garzdecki, Hanna Olechnowicz, Zbigniew Pokora; poz. 385 — redaktorami „Myśli Państwowej” byli kolejno: Henryk Dunin-Borkowski, Kazimierz Wagner, Zygmunt Hempel oraz Wacław Lipiński; poz. 400 — „Na posterunku” redagowali Jan Tabczak, Jan Bałdyga, Ludwik Naleziński, Gabriel Brzęk; poz. 406 — „Na ucho” redagował Jerzy Szewczyk; poz. 410 — „Nakazy” redagował Bolesław Wasylewski wspólnie z Kazimierzem Filemonowiczem; poz. 412 — „Nakazy Dnia” wychodziły pod red. Kazimierza Kierzkowskiego;

poz. 413 — „Naprzód — WRN” redagowali kolejno Józef Cyrankiewicz i Adam Rysiewicz; poz. 418 — „Naród” redagował Kazimierz Studentowicz; poz. 423 — „Naród w Walce” (tygodnik) redagował Wincenty Sobolewski; poz. 436 — „Nasze jest jutro” redagował najpierw W. Gralewski, po nim Stanisław Pliszczyński; poz. 447 — „Nowa Polska”, redagował ją m.in. S. Edward Bury; poz. 452 — „Nowe Drogi” redagowali kolejno: Halina Nieniewska, Henryk Lukrec, Antoni Szymanowski; poz. 458 — „Nowy Dzień” redagowali Witold Wolf i Aneta Rutkowska-Wolf; poz. 459 — „Nurt” redagował Ferdynand Goetel; poz. 471 — pośród redaktorów pisma „Odra — Nisa” wymienia się również nazwisko Karola Krzywonia; poz. 486 — „Okręgowy Dziennik Radiowy” ukazywał się przez 3 lata. Redagowali go: Zygmunt Szubartowski, Witold Jankowski, Stanisław Kozłowski, Jan Pelczarski, Eugeniusz Życki; poz. 510 — „Państwo Polskie” redagowali Józef Białasiewicz, po nim Klaudiusz Hrabyk; poz. 520 — „Placówkę” redagował Stefan Nowicki; poz. 522 — wśród członków redakcji „Płomieni” wymienia się w literaturze również Jana Strzeleckiego; poz. 527 — „Pobudka” wychodziła od listopada 1939; poz. 551 — „Polskę i Świat” redagował zespół w składzie: Marek Arczyński, Alfred Drożdżikowski, Edward Marszałek, Adam Bar, Kazimierz Eustachiewicz, Józef Figna i in.; poz. 566 — pismo „Polska walczy” redagował Henryk Józewski; poz. 570 — „Polska żyje” wychodziła od 10 października 1939, wymieniany w *Katalogu* wśród redaktorów pisma Bieńkowski nosił imię Witold, a nie Władysław (Władysław był redaktorem pisma PPR); poz. 609 — „Przegląd Polski” redagowali: Wacław Borelowski, Zdzisław Wajdziński, Leszek Guzy, Stanisław Szczerba; poz. 610 — „Przegląd Polski Młodych” ukazywał się w latach 1941—1942. Redagował go zespół „Przeglądu Polskiego”, jw.; poz. 635 — „Przyszłość” wychodziła od czerwca 1944 r.; poz. 656 — „Reduta” wychodziła w latach 1943—1944, redagował ją Franciszek Ferini; poz. 659 — „Reforma” wychodziła pod red. Jana Hoppe; poz. 676 — redaktorem „Rzeczypospolitej” był przez czas pewien również Cezary Szemley-Ketling; poz. 677 — w red. pisma „Rzeczpospolita Ludowa” współpracowali z Janem Nepomucenem Millerem również Wacław Barcikowski, Wacław Rogowicz, Jan Wolski, Tadeusz Sołtan, Stanisław Ryszard Dobrowolski, Cezary Szemley-Ketling; poz. 678 — w zespole redakcyjnym pisma „Rzeczpospolita Polska” był również Franciszek Głowiński; poz. 713 — „Sprawę” redagowali: Jerzy Gosiewski, Jerzy Piotrowski, Jerzy Lawecki, Stefan Kapuściński, Jerzy Złotowski, Jerzy Szyndler; poz. 730 — redaktorem „Szańca” był Mieczysław Harusewicz; poz. 741 — „Sztukę i Naród” redagowali: Onufry Bronisław Kopczyński, Tadeusz Gajcy, Wacław Bojarski, Andrzej Trzebiński; poz. 764 — w zespole redagującym pismo „Trybuna Ludowa” był również Mieczysław Lewiński; poz. 768 — „Trybunę Podkarpacką” redagowali również Paweł Karp i Wojciech Kwilosz; poz. 780 — „Tygodnik Informacyjny” redagował również Aleksander Bartoszek; poz. 783 — „Tygodnik Polski” wychodził pod red. Wacława Wagnera; poz. 785 „Tygodnik Polski” wydawany przez SPD redagowała osoba o nie ustalonym nazwisku, nosząca pseudonim Jan Korwicz; poz. 795 — „WRN” wychodziła od 11 stycznia 1940 r.; poz. 819 — „Warszawski Dziennik” redagował Tadeusz Maciński; poz. 822 — czy nie chodzi tu o pismo „Watra”?; poz. 830 — „Wiadomości” redagowali Stanisław Ziemia i Tadeusz Sroka; poz. 841 — „Wiadomości Polskie” redagowali kolejno: Antoni Wieczorkiewicz, Bolesław Srocki, Witold Giełżyński; poz. 883 — redaktorem „Wielkiej Polski” był Witold Borowski; poz. 885 — „Wieś i Miasto” redagował Bronisław Wertheim, przy współudziale Włodzimierza Wiszewskiego i Kazimierza Domoślowskiego. Po aresztowaniu Wertheima przez gestapo redaktorem był J. Rosner; poz. 906 — „Wolność” redagowali m.in. Stanisław Ulatowski, Helena Ulatowska, Zdzisław Wróblewski; poz. 928 — „Zachodnią Straż Rzeczypospolitej” redagował Zbyszek Bednorz; poz. 931 — „Żałoga” była redagowana przez osobę o nie ustalonym nazwisku, noszącą pseudonim Budzisz; poz. 940 — w zespole redagującym pismo „Ziemia” byli również Stanisław Mars, Władysław Wyroba, Jan Kotys (nie Kotysa, jak podaje się w *Katalogu*); poz. 945 — „Ziemie

Zachodnie Rzeczypospolitej” redagował Aleksander Rogalski, literat znany pod pseudonimem Bolesław Kujawski. Uzupełnienia można by mnożyć.

I jeszcze jedna uwaga. Wydawcy *Katalogu* nie zdołali odtworzyć żadnego z nazwisk redaktorów żydowskiej prasy konspiracyjnej, której poszczególne tytuły znajdują się w zbiorach Centralnego Archiwum KC PZPR. Myślę, że przy próbie odtworzenia przynajmniej niektórych z nich mogłaby — być może — służyć pomocą wydana w ramach włoskiej serii Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea Milano — *Ebrei in Italia, Deportazione, Resistenza*, Firenze 1975 praca pióra historyka włoskiego Piero Malvezzi *Le voci del Ghetto Varsavia 1941/1942. Antologia della stampa clandestina ebraica a Varsavia (1941—1942)*. Przez polskich badaczy żydowskiego ruchu oporu nie dostrzeżona, zawiera ona m.in. wykaz konspiracyjnej prasy żydowskiej, a także wymienia nazwiska 35 współpracowników tej prasy. Znajdują się wśród nich m. in. nazwiska następujące: Eck Nathan, Feiner L., Izmai Herchel, Goldstein Bernard, Grillach Israel, Gutkowski Elija, Laufer Cham-mai, Libeskind Nathan, Lifchitz Stanislav, Meirovita Meir, Pav Shlomo, Rosen-stein Rivka, Russ Heinrich, Sneidmill Berk, Svirovka Henika (lub Hennka), Tennenbaum Mordecha, Tznai Herschel, Vidovsky, Zukerman Yitzhak¹⁹.

Tak więc owe — wrywkowe przecież — dane uzupełniające zdają się świadczyć, iż nawet fragmentaryczne przekazy źródłowe, jakimi dysponujemy, kryją w sobie sporo informacji.

Rekapitułując należy stwierdzić, iż niezależnie od zgłoszonych uwag i propozycji uzupełnień prezentowana pozycja stanowi kolejny, liczący się krok naprzód w badaniach nad polską prasą konspiracyjną.

Stanisława Lewandowska

Zenon Kmieciak, *Prasa polska w rewolucji 1905—1907*, Warszawa 1980, ss. 274+2 nlb, ilustr.

Rewolucja 1905—1907 od wielu lat przyciąga uwagę historyków. W już zaawansowanych badaniach wiele uwagi i miejsca poświęcono prasie, dostrzegając w niej zarówno niezastąpiony dla rekonstrukcji ówczesnej rzeczywistości materiał źródłowy, jak i przejaw aktywizacji społeczeństwa polskiego. Wobec znacznego rozproszenia istniejących obserwacji, zbieranych najczęściej w trakcie badań z dziedziny historii politycznej, istnieje potrzeba spojrzenia na prasę jako na zjawisko względnie autonomiczne. Sytuacja ta dostatecznie uzasadnia podjętą przez autora omawianej tu pracy „próbę całościowego opracowania dziejów prasy polskiej ukazującej się w Królestwie Polskim i cesarstwie w latach 1905—1907” (s. 5).

Program badawczy narzucony przez „charakter i funkcje ówczesnej prasy” (s. 6) objął analizę kierunków oddziaływania prasy i czynników decydujących o jej wpływie na opinię publiczną oraz ustalenie rodzajów i grup czasopism i ich miejsca w życiu społeczno-politycznym. Z. Kmieciak nie ograniczył się do „formalnego opisu badanego czasopisma z datami ukazywania się, z wymienieniem redaktorów i współpracowników”, ale starał się „ukazać jego związek ze stronnictwami politycznymi i określić jego miejsce w życiu politycznym” (s. 9). Można dodać, że w sposobie ujęcia, wspierając się na swoim wcześniejszym zarysie tematu w *Historii prasy polskiej*, znacznie wzbogacił stronę materiałową.

¹⁹ Podaję te nazwiska za J. Kermish, *Notizie sulla stampa nel Ghetto di Varsavia, a cura di G. Valabrega*, trad. di T. Melauri, Milano 1972.